

Indië aanvaard en door de vrijzinnig-democraten tot in het midden van de jaren '30 op humanitaire gronden verworpen werd. Het landelijk stempercentage van de Vrijzinnig-Democratische Bond liep van 4,6 in 1922 op tot 6,2 in 1929 en stond bij de laatste vooroorlogse Kamerverkiezingen, 1937, op 5,9; toen zagen, gelijk reeds vermeld, de liberalen een groot deel van hun aanhang naar Colijn overlopen: ze daalden tot 4 %, van 7 % in 1933 (en 9,3 % in 1922).¹

Zowel de vrijzinnig-democraten en liberalen als de confessionele partijen (die laatste dan met uitzondering van enkele 'linkse' afsplitsingen) waren afkerig van ingrijpende wijzigingen in het maatschappelijk bestel. Liberalen, anti-revolutionairen en christelijk-historischen mochten dan over het algemeen conservatiever denken dan sommige vrijzinnig-democraten en een toenemend aantal leden van de Rooms-Katholieke Staatspartij – dat nam niet weg dat de meeste van de voormannen van al deze richtingen zeer aan de vrijheid van de ondernemer gehecht waren en de geschetste sociale tegenstellingen (enige verzachting kon geen kwaad) in feite als een min of meer natuurlijk verschijnsel beschouwden.

In diezelfde sociale tegenstellingen vonden wij de oorsprong van de stromingen die het maatschappelijk bestel juist wel ingrijpend wensten te veranderen – in hun historische volgorde hier te lande: anarchisten, sociaal-democraten, communisten.

Wij kunnen over de anarchisten kort zijn, en dat om twee redenen. Zij ontplooiden tijdens de Duitse bezetting geen duidelijke, eigen activiteit en zij waren al voordien uiteengevallen in een reeks elkaar bestrijdende, kleine groeperingen. Dat splitsingsproces was na de dood van Domela Nieuwenhuis (1919) begonnen en had tot de oprichting van twee organisaties geleid, elk met een eigen orgaan. Toen een van Nieuwenhuis' volgelingen, Bernard Lansink, vijf-en-zestig jaar geworden, in '28 op een leven van strijd in de anarchistische beweging terugzag, maakte hij een pessimistische balans op:

'Wantrouwen en haat is het wat men overal tegenkomt. Van saamhorigheid is nergens sprake. Ieder doet maar op eigen initiatief, zodat noch van het een, noch van het ander iets terecht komt . . . De besten in de beweging worden vaak op de ruwste wijze aangevallen en afgemaakt. De scharrelaars en avonturiers behouden daarbij het terrein. Is het te verwonderen dat de arbeiders beu worden van een beweging die steunt op zulke onguire typen? De oorzaak dat er zo weinig solidariteit wordt betoond, moet mede gezocht worden in het feit dat er in onze

¹ Bij een landelijk percentage van 7 kwam de Vrijheidsbond in 1933 boven de 10 % in Overijssel, Drente, Den Haag, Rotterdam en Amsterdam; bij een landelijk percentage van 5,1 kwam de Vrijzinnig-Democratische Bond in hetzelfde jaar boven de 10 % in Noord-Holland-Noord (13 %), Friesland, Groningen en Drente.